

ФІНАНСОВА СКЛАДОВА ТІНЬОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

У статті проаналізовано вплив тіньової економіки на фінансово-господарські відносини в Україні. Визначено основні фактори, які сприяють розвитку тіньових відносин у суспільстві. Досліджено форми прояву та фактори, які впливають на обсяг тіньового сектору економіки. Вказується на системний характер тіньової економічної діяльності. Увага акцентується на негативній ролі тіньової економіки щодо розподілу фінансових та інших ресурсів. Запропоновано основні елементи державної політики детінізації, які включають адміністративну та мотиваційну складові.

Ключові слова: фінансовий сектор, тіньова економіка, державні фінанси

ВСТУП

Процеси глобалізації суспільного життя впливають не лише на зростання масштабів тіньових економічних відносин, але і їх еволюцію. Підвищується інтелектуальний рівень протиправної діяльності, розширюється сфера використання нових способів посягань на власність, у тому числі на основі новітніх інформаційних технологій, а також інших способів її перерозподілу.

Для наукового пізнання тіньова економіка являє собою значно складніший об'єкт, ніж економіка офіційна. Тут присутні і відносини дрібного товарного виробництва, і відносини приватнокапіталістичного підприємництва, феодалного типу господарювання, і, нарешті державно-монополістичного підприємництва.

Вивченню проблематики тіньової економіки присвячено наукові праці Д. Гершуні, В. Гінзбурга, З. Варналія, Е. Фейга, Г. Ховстеда, О. Шохіна. Зазначеними вченими достатньо детально досліджено теоретичні основи функціонування тіньової економіки та її вплив на перебіг суспільних процесів. Так, наприклад, З. Варналій у [1] визначає базисом тіньової економіки суперечність між зростаючими потребами суб'єктів господарювання та обмеженими можливостями легального суспільного виробництва. Е. Фейгом розроблено класифікацію елементів тіньової економіки. Разом з тим, недостатня увага приділяється саме фінансовій складовій тіньової економічної діяльності.

Метою даної статті є дослідження фінансової складової тіньової економічної діяльності в Україні.

У процесі написання статті використано такі методи: монографічний та абстрактно-логічний – при формуванні теоретичних узагальнень щодо сутності тіньових економічних відносин; експертних оцінок – при визначенні основних факторів, які впливають на розвиток тіньової економіки, обґрунтуванні пріоритетних напрямів удосконалення заходів протидії тіньовим економічним відносинам.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Тіньова економіка породжується деструктивними процесами соціально-економічної системи. В Україні стрімкого розвитку тіньові економічні відносини набули в перших роках ХХ сторіччя. Не дивлячись на бурхливе зростання капіталізму, паралельно з ним продовжували зберігатися феодалні і напівфеодалні відносини, які не витіснялися, а вросли в нього і тісно з ним перепліталися. Традиційний правовий нігілізм, маса неписьменного населення і страх перед владою призвели до високого рівня корумпованості численного державного апарату на всіх рівнях влади. Окрім цих напрямів тіньової економічної діяльності, можна виділити такі, дуже поширені в той час, як: підробка казначейських зобов'язань, векселів і інших цінних паперів; розкрадання державних фінансових і матеріальних цінностей тощо.

Після набуття Україною незалежності обсяги тіньової економіки суттєво зросли.

У цей період в економічній думці домінували позиції прихильників фінансового трактування сутності тіньової економіки. Наголошувалося на таких характерних ознаках цього феномена – ухилянні від сплати податків та формуванні доходів поза рамками офіційної економіки. Звичайно, не лише ухиляння від оподаткування є ознакою тіньової економіки. Її проявами у фінансово-кредитній сфері може бути:

- корупція;
- тіньова приватизація;
- зловживання з бюджетними коштами;
- фінансове шахрайство.

Подібного підходу притримувалася група авторів [2], яка до тіньової економіки відносить діяльність, що не враховується або не повністю враховується при визначенні суспільного продукту. Так, на їх думку,

тіньова економіка є сукупністю відносин між окремими індивідами, групами індивідів, індивідами та інституційними одиницями, між окремими інституційними одиницями з приводу виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг, виробництво яких не враховується офіційною статистикою і не включається у валовий внутрішній продукт. В наведених визначеннях тіньової економіки кримінальним аспектам її функціонування відводиться другорядна роль. Тут головним є не юридичний, а саме економічний аспект, на можливості врахування результатів трудової діяльності в показники суспільного виробництва.

Починаючи з 1992 року, криза неплатежів, лібералізація зовнішньої торгівлі і валютного регулювання, високі банківські ставки змінили структуру тіньового бізнесу. Формування системи вільних економічних зон з пільговим оподаткуванням підприємств, спрощеною процедурою отримання дозволів здійснення зовнішньоекономічної діяльності активізувало процес утворення фіктивних фірм. На початковому етапі найбільша корумпованість і тіньовий капітал зосередилися у сфері зовнішньоекономічної діяльності та фінансово-кредитній. Тіньові структури отримували прибутки при заниженні вартості поставок за кордон – товар продавався за демпінговими цінами.

У період ринкових реформ відбулося зростання обсягів тіньової економічної діяльності. Якщо раніше тіньова економіка включала в себе такі елементи, як дрібні крадіжки продукції, приписки, хабарництво, підпільне виробництво продукції, то наприкінці ХХ століття стала формуватися складна розгалужена система, яка мала вже спеціалізацію, своїх лідерів та «авторитетів».

На думку більшості експертів з цієї проблеми, найвищими темпами тіньова економіка в Україні розвивалася у 1994-1998 роках, коли її обсяги сягали 65% офіційного ВВП. На той час тіньовий сектор охопив більшу частину промислового виробництва, особливо паливно-енергетичного комплексу, сільського господарства, приватизації. Характерною ознакою цього періоду був підвищений попит на готівку поза банками, темпи зростання якої майже удвічі перевищували темпи зростання депозитних внесків у банківській системі. Великого поширення набули «неофіційні» готівкові розрахунки за різноманітні «послуги» (за встановлення телефонних ліній, реєстрацію підприємств, перевірку санітарної, пожежної, податкової інспекції тощо).

У [3; 4] зазначається, що тіньова економіка стала матеріальною основою формування кримінальних структур. Залучаючи до сфери тіньових операцій цілі галузі, організована злочинність перетворювала їх на постійне джерело існування і збагачення.

У нашій країні причини поширення тіньових економічних відносин можна згрупувати за такими факторами впливу [5, С.8]:

1) короткострокові чинники (прорахунки в реформуванні відносин власності; фіскальний тиск; відсутність стабільного й ефективного законодавства; відставання правового поля від практики здійснення тіньової діяльності; низька платоспроможність населення; нерозвинена ринкова структура);

2) середньострокові чинники (деформованість структури виробництва; висока витратомісткість виробництва; надмірне втручання держави в економічні процеси, монополізм влади і її майже повна безвідповідальність; низький рівень розвитку продуктивних сил і конкурентоспроможності вітчизняних товарів; низькі стандарти якості життя людей);

3) довгострокові чинники (відсутність адаптаційного періоду входження в світогосподарську економічну систему; відсутність у підсвідомості людей демократичних традицій; історичні традиції народу, формування патерналістичної ідеології реалізації соціальних відносин, висока залежність народу від державної політики; відсутність механізмів відповідальності влади за дії або бездіяльність у разі порушення національних інтересів держави).

Роль тіньової економіки щодо розподілу ресурсів і ринкової діяльності загалом негативна. Виведення значної частини коштів зі системи державного розподілу, насамперед, стримує процес оптимізації економічних відносин і, в кінцевому підсумку, не відповідає забезпеченню довгострокових інтересів держави та громадян, зокрема щодо формування ефективної системи пенсійного забезпечення, охорони здоров'я, освіти та ін. [6, С. 136].

Тіньова економіка опосередковано знижує інвестиційну привабливість національної економіки. Дефіцитні ресурси з офіційного сектору економіки відходять у тіньовий, де їх можуть використовувати не на користь суспільним інтересам.

Окремою проблемою є вплив тіньової економіки на інституційну інфраструктуру ринку – фінансові, банківські, інвестиційні, страхові установи, торговельно-посередницькі, консультаційні фірми. Вони активно використовуються у сфері тіньових відносин: у процесі перерозподілу державної власності, шахрайсько-спекулятивних фінансових операціях, конвертаційних схемах, відмиванні коштів, отриманих злочинним шляхом тощо. Через них легалізується основна частина тіньових і злочинно набутих коштів, що вкладаються в легальний бізнес, придбання нерухомості та ін. Вони створюють необхідні господарські

механізми для одержання суб'єктами тіньової господарської діяльності високих валових прибутків, але не виконують економічних функцій так, як це необхідно для розвитку ринкових відносин. Своєю участю у тіньовій і злочинній господарській діяльності вони деформують свою дуже важливу функціональну роль у становленні ринкової інфраструктури.

Ухиляння від податкових і соціальних виплат у тіньовому секторі спричиняє зниження темпів зростання національної економіки, перешкоджає проведенню ефективної економічної політики. Звужуються можливості держави у здійсненні нею соціально-трансферної функції, спрямованої на захист соціально вразливих груп населення, котрі не можуть себе реалізувати в тіньовому секторі. Тіньовий сектор посилює цю диференціацію і соціальну нерівність, зумовлюючи складні соціально-економічні, політичні й соціально-психологічні деформації [6, С. 140].

Державна політика детінізації має містити дві взаємоузгоджені складові [1].

1. Адміністративна складова детінізації, що передбачає кроки щодо посилення адміністрування збору податків та перекриття шляхів ухиляння від сплати податків. Заходи у рамках цієї складової базуються на припущенні, що уряд має достатньо ресурсів для виконання своїх функцій, система державних витрат як така є задовільною, а її неефективність обумовлена зловживаннями та відсутністю належного контролю.

При цьому необхідно зазначити, що ліквідація можливостей ухиляння від сплати податків може стимулювати пошук нових шляхів несплати податків, а також призвести до уповільнення економічного зростання, якщо значна частина підприємців прийме рішення про припинення або скорочення економічної діяльності.

2. Мотиваційна складова детінізації, що передбачає подальше зниження податкового навантаження, спрощення податкового законодавства та регулювання економічної діяльності одночасно з поліпшенням якості державних послуг.

ВИСНОВКИ

Отже, підсумовуючи вищезазначене необхідно зауважити, що обмеження масштабів поширення тіньової економіки, і, як наслідок, процесу зростання тіньового капіталу, може відбутися тільки за умов гармонізації суспільних відносин на основі усунення суперечностей і недоречностей економічної моделі, які порушують паритетність розвитку окремих сфер і сегментів ринку, зачіпають інтереси окремих суб'єктів.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Особливості та шляхи детінізації економіки України / За ред. З. Варналія. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/Var260307/28.htm>.
2. Теневая экономика / А. П. Буніч, А. И. Гуров, Т. И. Корягина и др. - М., 1991. - 159 с.
3. Нагребельний В. П. Тіньова економіка / В. П. Нагребельний, В.М. Попович // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. - К., 1998. - Т.6.- С. 74-76.
4. Предборський В. До питання про сутність тіньової економіки / В. Предборський // Підприємництво, господарство і право. - 2004. - № 12. - С.111-115.
5. Квасов С. А. Організаційно-економічний механізм виявлення та попередження тіньової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою / С. А. Квасов. — К. : НДЕІ Мін.ек-ки, 2005. — 21 с.
6. Бойко А.М. Тіньова економіка в структурі детермінації корупції в Україні/А.М. Бойко //Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. - №1. – С.134-141.

Одержано 04.03.2013р.